

УДК 341.171:341.24

DOI 10.37749/2308-9636-2020-10(214)-5

О. В. Базов,докторант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

кандидат юридичних наук

ORCID ID 0000-0001-5763-1653

УНІВЕРСАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ

Стаття присвячена аналізу принципу універсальної юрисдикції як важливого правового інституту міжнародного кримінального правосуддя. Проаналізовано основні міжнародно-правові норми та судову практику у цій сфері. Визначені напрями подальшого розвитку універсальної юрисдикції. Надано пропозиції щодо вдосконалення міжнародних і внутрішньодержавних правових актів.

Ключові слова: універсальна юрисдикція, Міжнародний кримінальний суд, міжнародний злочин, державний суверенітет.

Універсальна юрисдикція або принцип універсальності у сфері боротьби з міжнародною злочинністю є важливим правовим інститутом у діяльності як національних, так і міжнародних кримінальних судових органів. Як у випадку будь-яких міжнародних правопорушень, зобов'язання припинити такі міжнародні злочини як агресія, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочини міжнародного тероризму виступають у формі альтернативи *aut dedere aut judicare* або *aut prosequi*, автором якої вважається Гуго Гроцій, та відповідно до якої будь-яка держава має зобов'язання розшукувати міжнародних злочинців та притягати їх до кримінальної відповідальності за ці жахливі діяння, незалежно від громадянства злочинців та їх жертв, а також місця вчинення злочинного діяння, або видавати міжнародних злочинців будь-якій державі, що вимагає їх видачі з метою судового переслідування та покарання, чи міжнародному кримінальному судовому органу. Таким чином, держава зобов'язана здійснити універсальну кримінальну юрисдикцію відносно міжнародних злочинів та міжнародних злочинців, або видати їх для притягнення до відповідальності іншій

державі чи міжнародному кримінальному суду на умовах, визначених міжнародним правом та національним законодавством. Таке альтернативне зобов'язання держави сформульоване у загальному вигляді у цілій низці універсальних міжнародних договорів, зокрема в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. та Додатковому протоколі I до цих конвенцій 1977 р., Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р., Конвенції ООН з морського права 1982 р., Конвенції ООН 1972 р. щодо бактеріологічної зброї, Конвенції ООН щодо заборони воєнного або будь-якого іншого використання засобів впливу на природне середовище, Конвенції проти катувань 1984 р., Конвенції про захист осіб від насильницьких зникнень 2006 р. тощо, а також в низці резолюцій Генеральної Асамблеї ООН.

Важливим джерелом запровадження принципу універсальної юрисдикції виступають норми міжнародного звичаєвого права, що знайшли, зокрема, відображення в «застереженні Мартенса», Принципах міжнародного права, визна-

них у Статуті Нюрнберзького трибуналу, затверджених у 1950 р. Комісією міжнародного права ООН, а також у Принстонських принципах універсальної юрисдикції, прийнятих 27 січня 2001 р. [1].

Активне запровадження універсальної юрисдикції здійснюється і на регіональному рівні, перш за все в Раді Європи та Європейському Союзі, що є важливим, насамперед, для України, яка прагне повноправного членства в ЄС. Зокрема, слід зазначити, що в 1990 р. в рамках Ради Європи був досягнутий консенсус з приводу екстериторіальних видів юрисдикції держав. Серед них була виділена також і універсальна юрисдикція.

Проблеми універсальної юрисдикції знайшли відображення в судовій практиці. Зокрема, в рішенні Міжнародного Суду ООН у справі «Ордер на арешт» від 11 квітня 2000 р., зокрема в особливих думках суддів цього Суду, знайшло підтвердження того, що універсальна юрисдикція має характер звичаєвої норми міжнародного права і в той же час принцип універсальної юрисдикції кодифікований у декількох конвенціях [2, 6].

З урахуванням наведеного, принцип універсальної юрисдикції знайшов відображення в низці демократичних країн, зокрема в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Данії, Ізраїлі, Іспанії, Ірландії, Італії, Канаді, Люксембургу, Нідерландах, Швейцарії, Фінляндії, Франції, ФРН та Швеції.

Слід звернути увагу на те, що для запровадження принципу універсальної юрисдикції не потребується певний зв'язок вчинених злочинних діянь з державою, що застосовує зазначений принцип, оскільки міжнародні злочини є загрозою для всього світу, міжнародної безпеки та міжнародного правопорядку. Визнання відповідного злочинного діяння у якості міжнародного злочину здійснюється усім міжнародним співтовариством. Тому не можна погодитися з визначенням універсальної юрисдикції як юрисдикції «над злочинами, здійсненими за кордоном особами, які під час вчинення протиправного діяння не були ні резидентами, ні громадянами запитуючої держави і

діяння яких не є загрозою для фундаментальних інтересів (курсив наш — О. Б.) держави, що здійснює подібний вид юрисдикції» [3, с. 745].

Аналіз діяльності держав у сфері боротьби з міжнародними злочинами та притягнення злочинців до відповідальності, особливо в умовах збройних конфліктів, вказує на низьку ефективність застосування національних внутрішньодержавних механізмів у цій сфері загалом та застосування принципу універсальної юрисдикції зокрема. Особливо низька ефективність притягнення до відповідальності міжнародних злочинців, які перебувають у владі та, зрозуміло, мають суттєвий вплив на національну судову систему. Як справедливо зазначив Генеральний Секретар ООН, міжнародна юрисдикція — це «запасний інструмент» у боротьбі проти безкарності, який може бути застосований лише там, де «система правосуддя країни, в якій було вчинено порушення, нездатна або не схильна» покарати злочинця [4].

У цих умовах, свідченням чого є низка резолюцій Ради Безпеки ООН та відповідний міжнародно-правовий механізм їх виконання, саме міжнародні кримінальні судові органи є найбільш дієвим елементом цього механізму протидії міжнародним злочинам, що, зокрема, було наглядно продемонстровано в діяльності Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, що були створені (із затвердженням їх статутів) відповідними резолюціями Ради Безпеки ООН. Зазначені трибунали не лише ефективно в боротьбі із міжнародною злочинністю використовували принцип універсальної юрисдикції, але і сприяли його розвитку. Зокрема, Міжнародний трибунал по колишній Югославії в рішенні у «справі Тадича» знайшов, що умови «серйозних (grave) порушень» норм Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. «створюють примусову універсальну юрисдикцію» [5]. Вважаємо, що слід сподіватися на ефективну діяльність і Спеціального кримінального суду по Косово, активну

участь в утворенні та діяльності якого взяли як ООН, так і Європейський Союз.

Слід зазначити, що юрисдикційні повноваження застосування міжнародними кримінальними судовими органами у певних випадках принципу універсальної юрисдикції визначаються, як правило, в їх статутних документах, зокрема щодо умов застосування Міжнародним кримінальним судом цього принципу визначено у Римському статуті МКС. Проте безпосереднього закріплення принципу універсальної юрисдикції не відбулося, незважаючи на намагання низки країн, і перш за все Німеччини. Міжнародний кримінальний суд може його застосовувати лише у разі передачі відповідної «ситуації» Радою Безпеки ООН. Із міжнародних кримінальних судів *ad hoc* найбільш повно принцип універсальної юрисдикції, на наш погляд, було застосовано Нюрнберзьким трибуналом.

Слід звернути увагу на те, що міжнародна юрисдикція стосовно принципу універсальної юрисдикції може бути здійснена щодо міжнародного злочину за наступних умов: а) держава, яка володіє по його відношенню юрисдикцією, не бажає або не здатна вести розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином; б) національний суд держави, яка має по його відношенню юрисдикцію, виніс відносно такого злочину рішення, метою якого було захистити особу від кримінальної відповідальності; в) держава, яка володіє по його відношенню юрисдикцією, допустила необґрунтовану затримку в проведенні судового розгляду, яка в обставинах, що склалися, несумісна з наміром здійснити над відповідною особою справедливе правосуддя; г) судовий розгляд у національному суді держави, яка має по його відношенню юрисдикцію, не проводився або проводиться незалежно і неупереджено, і порядок, в якому він проводився або проводиться, в обставинах, що склалися, є несумісним із наміром віддати відповідну особу до рук правосуддя. Зазначені умови, що знайшли відображення в статутних документах міжнародних кримінальних судів, можуть

стати підставою для повторного розгляду міжнародним правосуддям відповідних судових справ, що вже були розглянуті національними судами. Ці умови покликані забезпечити баланс міжнародних і державних інтересів у сфері боротьби з міжнародною злочинністю.

У сучасних умовах зростання збройних конфліктів, більшість з яких мають «гібридний характер» та часто характеризуються зростанням міжнародних злочинів, особливо проти цивільного населення та військовополонених, держави стали застосовувати принцип універсальної юрисдикції для подолання кризових явищ на внутрішньодержавному рівні та притягнення до відповідальності міжнародних злочинців, як, наприклад, зробив Ізраїль по відношенню до Адольфа Ейхмана у 1961 р. У зв'язку з цим виникають проблеми щодо визначення меж внутрішньодержавної кримінальної юрисдикції, оскільки їх недотримання може призвести до нових конфліктів у міждержавних взаємовідносинах та порушень суверенітету інших країн усупереч нормам міжнародного права.

Оскільки застосування принципу універсальної юрисдикції відображає намагання міжнародної спільноти сприяти покаранню міжнародних злочинців, які діють за межами внутрішньодержавної юрисдикції, класичним прикладом чого в рамках *jus gentium* є піратство, яке як злочин, що зачіпає *juris communis*, розглядається *delicta juris gentium* («злочином проти права народів»), та здійснення універсальної юрисдикції спрямоване проти міжнародних злочинів, які не відповідають універсальним цінностям і порушують принципи людяності, міжнародна спільнота дійшла висновку, що сучасні міжнародні злочинці, як і пірати, вважаються *hostes humani generis*, тобто ворогами всього людства, які повинні підлягати кримінальному покаранню завжди і всюди.

Проте, незважаючи на обґрунтування необхідності як найбільш широкого застосування принципу універсальної юрисдикції, існують проблеми та протиріччя щодо визначення характеру і нор-

мативного змісту універсальної юрисдикції. Як свідчить неофіційний документ, що був розроблений у рамках робочої групи Шостого комітету Генеральної Асамблеї ООН, міждержавні розбіжності стосуються таких аспектів як: 1) визначення поняття *універсальної юрисдикції*, в тому числі її розмежування із суміжними поняттями; 2) сфери застосування *універсальної юрисдикції*, включаючи відповідний перелік міжнародних злочинів, що підпадають під дію такої юрисдикції; та 3) *параметрів застосування універсальної юрисдикції*, включаючи умови застосування, критерії здійснення такої юрисдикції; процесуальні та практичні аспекти, включаючи питання про обов'язковість присутності підозрюваного у вчиненні міжнародного злочину для початку розслідування та прийняття відповідних процесуальних заходів, роль національних судових систем; міжнародна допомога і співробітництво, в тому числі питання щодо взаємної правової допомоги та технічного співробітництва у сфері міжнародного кримінального права; можливість застосування строку давності та міжнародних стандартів належної правової процедури, включаючи право на справедливий судовий розгляд та питання щодо повторного притягнення до кримінальної відповідальності та покарання за одне й те саме діяння (*ne bis in idem*); взаємозв'язок універсальної юрисдикції з іншими видами юрисдикції судових та правоохоронних органів; а також взаємозв'язок принципу універсальної юрисдикції з принципом компліментарності, що знайшов відображення як серед правових засад діяльності Міжнародного кримінального суду, так і, як відомо, Європейського суду з прав людини.

Крім цього, важливою проблемою у зв'язку з принципом універсальності є питання щодо політичної державної дискреції у вирішенні проблеми щодо порушення кримінальної справи відносно міжнародного злочинця (злочинців), особливо у випадку перебування такої особи на важливій державній посаді. У зв'язку з цим, принцип, що дослі-

джується, особливо активно критикується Групою африканських держав, Групою держав Латинської Америки й Карибського басейну і Рухом неприєднання, які ствержують, що єдиною метою універсальної юрисдикції є громадяни і політичні діячі менш впливових держав, у той час як громадяни впливових могутніх держав знаходяться поза сферою її дії. Зокрема, після того, як у різних європейських країнах низці посадових осіб Руанди були пред'явлені звинувачення у вчиненні масових злочинів проти громадян цієї країни іншої етнічної групи, Асамблея глав держав Африканського союзу прийняла низку резолюцій, в яких визнала як важливість принципу універсальної юрисдикції, так і заявила занепокоєння з приводу політичних зловживань у разі застосування такого принципу правосуддя та запропонувала ввести мараторій на його застосування. З іншого боку, держави, як правило Західної Європи, в яких суди, як свідчить судова практика, часто звертаються до принципу універсальної юрисдикції, зокрема такі держави як Бельгія, Іспанія і Франція, навпаки стверджують, що застосування принципу універсальної юрисдикції відповідає міжнародному праву і є важливим правовим інститутом, особливо міжнародних кримінальних судових органів, у боротьбі, насамперед, із міжнародними злочинами, що засуджуються усією міжнародною спільнотою. Це є особливо актуальним в умовах, коли відповідна держава неспроможна з огляду на відсутність незалежної національної судової системи чи не бажає вирішувати проблеми притягнення до суворої відповідальності міжнародних злочинців, які у більшості випадків є громадянами такої держави.

Міжнародна судова практика є свідченням того, що застосування принципу універсальної юрисдикції з метою притягнення за вчинення міжнародних злочинів впливових політичних діячів та власників крупних корпорацій часто призводить до політичних і дипломатичних суперечок між відповідними країна-

ми, а також до збройних конфліктів як між державами, так і внутрішніх конфліктів між різними групами впливу. Прикладом цього є справа Міжнародного Суду ООН «Про ордер на арешт», яка стосується дій судових органів Бельгії щодо арешту міністра закордонних справ Конго Абдулая Йеродіа та законності бельгійського ордеру на його арешт у зв'язку із вчиненням ним воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Вважаємо, що слід підтримати позицію західних демократичних країн щодо більш активного застосування принципу універсальної юрисдикції у боротьбі з міжнародними злочинами, що особливо є важливим для України в умовах збройного конфлікту, наявність якого призводить до зростання міжнародної злочинності. При цьому, оскільки є суперечки щодо поняття та застосування цього

принципу судової діяльності, на наш погляд, слід активізувати діалог з цього питання між державами, що є ефективним у рамках Генеральної Асамблеї ООН, яка має повноваження у сфері прогресивного розвитку і кодифікації міжнародного права, а також у рамках її органів, зокрема її Шостого комітету, який щорічно з 2009 р. обговорює цю проблему та особливо активно займається цим питанням з 2017 р.

Розв'язання проблеми розбіжностей між державами щодо визначення та застосування принципу універсальної юрисдикції шляхом підготовки відповідних керівних положень та висновків може ефективно забезпечити, на наш погляд, Комісія міжнародного права ООН як важливий міжнародний орган надання допомоги державам та міжнародним організаціям.

Список використаної літератури

1. Princeton Principles on Universal Jurisdiction (adopted January 27, 2001), Princeton University, Program in Law and Public Affairs) и Universal Jurisdiction: National Courts and the Prosecution of Serious Crimes Under International Law (Stephen Macedo, ed.), 2004.
2. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). // International Court of Justice. URL: <http://www.icjciij.org/docket/index.php?sum=591&p1=3&p2=3&case=121&p3=5>. Дата звернення: 11.12.2016.
3. O'Keefe R. Universal Jurisdiction: Clarifying the Basic Concept [Електронний ресурс] // Journal of International Criminal Justice. 2004. № 2. Pp. 735—760. URL: <http://documents.law.yale.edu/sites/default/files/O'Keefe%20-%20Universal%20Jurisdiction%20-%202004.pdf>. Дата звернення: 02.03.2016.
4. UN Secretary-General Report. «Rule of Law and Transitional Justice», para. 48. // Сайт ООН. URL: Журнал європейського і порівняльного права, Вип. 2, 2017. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/>.
5. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadic. IT-94-I-AR72. Merits (Appeals Chamber). 2 October 1995. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadic. IT-94-I-AR72. Merits (Appeals Chamber). 2 October 1995.

References

1. Princeton Principles on Universal Jurisdiction (adopted January 27, 2001), Princeton University, Program in Law and Public Affairs) and Universal Jurisdiction: National Courts and the Prosecution of Serious Crimes Under International Law (Stephen Macedo, ed.), 2004.
2. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). // International Court of Justice. URL: <http://www.icjciij.org/docket/index.php?sum=591&p1=3&p2=3&case=121&p3=5>. Дата звернення: 11.12.2016.
3. O'Keefe R. Universal Jurisdiction: Clarifying the Basic Concept // Journal of International Criminal Justice. 2004. № 2. Pp. 735—760. URL: <http://documents.law.yale.edu/sites/default/files/O'Keefe%20-%20Universal%20Jurisdiction%20-%202004.pdf>. Дата звернення: 02.03.2016.

4. UN Secretary-General Report. «Rule of Law and Transitional Justice», para. 48 // Сайт ООН. Журнал європейського і порівняльного права. Вип. 2, 2017. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/>.

5. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadic. IT-94-I-AR72. Merits (Appeals Chamber). 2 October 1995. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadic. IT-94-I-AR72. Merits (Appeals Chamber). 2 October 1995.

Базов А. В. Универсальная юрисдикция в деятельности Международных уголовных судов.

В статье представлен анализ принципа универсальной юрисдикции как важного правового института международного уголовного правосудия. В частности, проанализированы основные международно-правовые нормы, а также судебная практика в этой сфере. Определены направления дальнейшего развития универсальной юрисдикции. Представлены предложения по усовершенствованию международных и внутригосударственных правовых актов.

Ключевые слова: универсальная юрисдикция, Международный уголовный суд, международное преступление, государственный суверенитет.

Bazov O. V. Universal jurisdiction in the activities of International criminal courts.

The article presents an analysis of the principle of universal jurisdiction as an important legal institution of international criminal justice. Analyzed the main international legal norms and judicial practice in this area. The directions of further development of universal jurisdiction have been determined. Analyzed the Princeton Principles of the universal jurisdiction. Investigated the work of the UN International Law Commission and the UN General Assembly on this issue. Proposals for the improvement of international and national legal acts are presented.

*Universal jurisdiction or the principle of universality in the fight against international crime is an important legal institution in the activities of both national and international criminal courts. As with any international offense, the obligation to stop international crimes such as aggression, genocide, crimes against humanity, war crimes and crimes of international terrorism take the form of an alternative to *aut dedere aut judicare* or *aut prosequi* by Hugo Grotius, and under which any State has an obligation to search for and prosecute international criminals for these heinous acts, regardless of the nationality of the perpetrators and their victims, as well as the place where the crime was committed, or to extradite international criminals to any State that requires their extradition for prosecution and punishment, or to an international criminal tribunal. Thus, a state is obliged to exercise universal criminal jurisdiction over international crimes and international criminals, or to extradite them to another state or to an international criminal court under conditions determined by international law and national law.*

Key words: universal jurisdiction, International criminal court, international crime, state sovereignty.